

MYŠLENÍ
SOUČASNOSTI

Urbánní situace

Město v čase
globalizace

Olivier
Mongin

KAROLINUM

Urbánní situace

Město v čase globalizace

Olivier Mongin

Z francouzského originálu *La condition urbaine.*

La ville à l'heure de la mondialisation vydaného

roku 2005 nakladatelstvím Éditions du Seuil

přeložila Edita Wolf

Doslov k českému vydání napsal Jakub Wolf

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Edici Myšlení současnosti řídí Miroslav Petříček

Redakce Renata Čámská

Grafická úprava Zdeněk Ziegler

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První české vydání

© Edition du Seuil, 2005

Translation © Edita Wolf, 2017

Dílo vzniklo za přispění Filozofické fakulty UK v rámci
Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově
č. P13 Racionalita ve vědách o člověku, podprogram
Kultury jako metaforu světa.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide
à la publication F. X. Šalda, a bénéficié de la collaboration
de l'Institut français de Prague.

Tato kniha vyšla za pomoci Programu na podporu
publikační činnosti F. X. Šalda Francouzského institutu
v Praze.

ISBN 978-80-246-3442-5

ISBN 978-80-246-3690-0 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

*Obyvatelům obcí Argis a Saint-Rambert-en-Bugey
„uzavřených ve smyčce“ v údolí řeky Albariny
v departementu Ain.*

Úvod

Mezi dvěma světy, mezi dvěma urbánními situacemi /11

PRVNÍ ČÁST. URBÁNNÍ SITUACE I

MĚSTO, „PROSTŘEDÍ POD NAPĚTÍM“ /21

Úvod /23

I. Ideální typ města neboli podmínky urbánní zkušenosti /25

Města spisovatelů a urbanistů /26

Město, divadlo *vita activa* /29

II. Tělesná zkušenost neboli „tvarování“ města /34

Mnohočetná těla (Claudel) /34

Antagonismy Paříže a Londýna /34

New York neboli umění intervalu /36

Město, prostředí pod napětím (Nantes Juliena Gracqa) /39

Urbánní paradox: konečný prostor, který umožňuje nekonečné trajektorie /40

Duševní prostor, *cosa mentale* /42

Město jako osvobození /44

Narativní tkáň /47

Prostor, který obsahuje čas /47

Město palimpsest (Tokio Clauda Lévi-Strausse) /49

III. Veřejná zkušenost neboli „inscenované“ město /51

Vystavit se na veřejnosti /52

Kolemjdoucí, žena a cizinec /52

Spĺín flanéra: mezi samotou a množstvím
(Baudelaire a Edgar Poe) /55

Jaká exteriorizace? /58

Pasáže, císařství, Haussmann: pomíjivá féerie /59

Město schopné solidarity (Jules Romains) /64
Člověk na vázkách v Chicagu: exteriorita, jíž chybí
interiorita (Theodor Dreiser a Saul Bellow) /67
Cirkulace jako hodnota /70

IV. Politická zkušenost neboli *res publica* /72

Polis, divadlo slova a slavného činu /73
Vzestup evropského města a komunální emancipace /76
Renesanční občanská republika: požadavek rovnosti
a kultura střetu /80
Dvojí polarizace: stát a síť /83
Uvést do vztahu vnitřek a vnějšek,
neboli město-útočiště /86

V. Urbanismus, cirkulace a převaha toků /92

Dynamika privatizace a separace /92
Genealogie urbanismu (Françoise Choayová) /93
Alberti, Haussmann, Cerdà /94
Urbanismus a utopie: od Thomase Moorea k CIAM /96
Architekt a svobodné stroje neboli umělecká iluze /100
Cirkulace a zóny /103
Trhliny v tkáni města a převrácení vztahu
soukromé–veřejné /106
Od pasáže k ulici „ve smyčce“ /110
Místa a toky: převrácení vztahu /113

DRUHÁ ČÁST. URBÁNNÍ SITUACE II

PO MĚSTĚ NEBOLI PROMĚNY URBÁNNOSTI /117

Úvod /119

I. Rekonfigurace teritorií /121

Dvojnáčnost urbánnosti /121
Třetí globalizace /125
Rozvoj s mnoha tvářemi /127
Úhory průmyslové společnosti /135
Dvojí neomezenost /137

II. Zobecněná urbánnost bez hranic. Variace na chaos /139

Paradox zobecněné urbánnosti /139
Neomezený prostor, který umožňuje omezené
a rozdělené praxe /139
Generické město a obrana chaosu (Rem Koolhaas) /141
Věk obřích měst /146

Nárůst počtu megaměst	/146
Evropa na okraji	/148
Chaotická a beztvářá města	/150
Zobecněná lhostejnost (Karáčí a Kalkata)	/150
Sebezničení a výměty (Los Angeles a slum)	/154
Urbicida: vnější a vnitřní tlaky	/156
III. Světové souostrovní megalopolí a tříštění metropolí	/159
Globalita a její města	/159
Ekonomika souostroví	/160
Globální město	/163
<i>Urban sprawl</i> a avataři metropole	/167
Metropolitní vývoj ve Spojených státech a jinde	/169
IV. Urbánní konvergence a divergence. Změna měřítka a změna rychlosti	/175
Teritoriální nerovnost	/175
Požadavek na bezpečnost, požadavek státního zásahu?	/175
Od exkluze k třírychlostnímu městu	/176
Buenos Aires a Káhira, konvergence měst?	/185
Káhira, metropole bez střední třídy?	/186
Buenos Aires, opuštěné střední třídy	/189

TŘETÍ ČÁST. URBÁNNÍ SITUACE III

DEMOKRATICKÝ IMPERATIV /193

Úvod /195

I. Návrat míst /197

Od globálního k lokálnímu /197

Místa, ne-místa a virtuální obec /201

II. Za urbánní kulturu hranic /206

Hledání urbánní zkušenosti /207

„Být na místě“ neboli schopnost rezistence těla /208

Kulturní dědictví a nová urbánní kultura /212

Architektonická vybočení a projektový urbanismus /217

Urbánní rytmika aneb jak naložit s hmotou

(Christian de Portzamparc a Henri Gaudin) /221

Urbanista, architekt a veřejný život /225

Politické požadavky /229

Znovunastolit město, znovuvytvořit hranice /229

Spojené státy: vytváření nových obcí a *metropolitics* /233

Požadavky konurbace /236
Znovuzaložení megapole /237
Stálost evropských měst /239

III. Znovuvytvořit politické komunity

Od třídního boje k boji míst /243

Poučení ze srovnání Francie a Ameriky /244
Požadavek na přístupnost a mobilitu /249
Urbánní utopie jako kolektivní projekt (Alberto
Magnaghi) /253
„Periferní“ pohyby. *Renovatio urbis* Bernarda Secchiho /258

Závěr

Ve středu města a mezi dvěma světy /262

Poděkování /268

Výběrová bibliografie /270

Doslov k českému vydání (*Jakub Wolf*) /277

Rejstřík jmenný /285

Rejstřík citovaných měst a čtvrtí /292

ÚVOD

MEZI DVĚMA SVĚTY, MEZI DVĚMA URBÁNNÍMI SITUACEMI

Bilbao ve španělském Baskicku, proměněné díky muzeu postavenému Frankem Gehrym v přístavní zóně podél řeky Bidasoa; Praha a Petrohrad, navštěvované od pádu komunistického režimu davy turistů; Berlín, který se stává novým Manhattanem; urbánní krajina navržená Michele Corajoudem v rámci projektu parku Sausset; územní plán Bruna Fortiera a Alexandra Chemetoffa pro Nantes; park André-Citroën podél Seiny, ztělesňující představy Gillese Clémenta; rozvíjející se veřejná prostranství v 13. pařížském obvodu a v mnohých francouzských a evropských městech. Všechny tyto příklady, mezi mnoha jinými, ukazují, že urbánní kultura, dlouhou dobu opomíjená, je opět aktuální a že se postupně prosadil ohled na kulturní dědictví. Ale nejen to, Bernard Lassus upravuje a oživuje bezprostřední okolí dálnic a architekti dosahují obdivuhodných technologických a estetických realizací, jako je obří viadukt v Millau. Polemiky ohledně negativních důsledků funkcionalistického urbanismu se zdají být poněkud zastaralými a rychle mění směr. Ve Francii a v Evropě obecně zvítězila péče o urbánní prostor a krajinu. To je to, čemu věříme, nebo spíše čemu chceme věřit.

Jak ve Francii, tak v Evropě se ale zřídka dává prostor jasnému pohledu na věc. Důvodem toho je, že ve Francii zůstává přednostním požadavkem bránit místní úroveň, totiž úroveň, na níž se plánují rurální oblasti, zatímco v měřítku regionů je upřednostňován rozvoj sítí a dynamika toků. Je to podivná země, ta Francie: opět objevujeme města, vyznáváme jim lásku, s odkazem na Baudelaira a na Waltera Benjamina na prvním místě Paříži, hlavnímu městu industriálního 19. století, ale stejná pozornost patří i Londýnu. Oslavujeme výhody

„rurbanizace“ po francouzsku, této alchymie vyvažující rurální a urbánní prvky. Zapomínáme ale, že ve Francii, stejně jako jinde, město ustoupilo metropolitní dynamice a že fragmentace území vytváří hierarchii mezi urbánními prostory, což zpochybňuje ideu rovnosti, spjatou s demokratickou republikou. Vstoupili jsme do světa „po městě“, kde jednotky, které byly ještě včera vymezeny na autonomních místech, napříště závisejí na exogenních faktorech, počínaje technologickými toky, telekomunikacemi a dopravou... Rovnováha mezi místy a toky se stala iluzí.

Ve Francii nastala paradoxní situace, země má dnes dvě tváře: zatímco se uchovávají způsoby vázané na venkov, stát a architekti tvoří předvoj transformací, které v postindustriálním kontextu, v němž se nacházíme, působí na toky, dopravní sítě (TGV), telekomunikace a v důsledku toho i na regiony. Rozvoj regionů, který je ve Francii v první řadě záležitostí architektů ve službách státu, spadá pod vyšší správní a soudní orgány¹ prosazující moc techniky a čísel. Úřad pro mosty a vozovky tak svrchovaně rozhoduje o regionech, mostech, vozovkách, dálnicích, viaduktech, stejně jako o řízení toků a páteřních osách dopravy. Současně s tím ovšem neustále stoupá počet obcí, a tak 12 milionů obyvatel žije ve 31 000 obcích o méně než 5000 obyvatel. „V rámci Evropy Francie stále nabízí obraz země převážně rurální, rozdělené do 36 565 obcí, z nichž má polovina méně než 380 obyvatel.“² Tento stav však nevyplývá z příklonu k životu na venkově, k němuž se hlásí například většina Američanů. Střídavě se tak pohybujeme mezi nadšením z městského způsobu života na venkově, který nazýváme „rurbanizací“, a územním rozvojem, zahrnujícím řízení technických toků. Tato nerovnováha umožňuje stále ještě silně centralizovaným společnostem, jako je EDF, Gaz de France, SNCF a PTT, „znečišťovat menší prostory, urbánní i rurální,

¹ Vyšší správní a soudní orgány (*grands corps*) jsou základními institucemi francouzského státu, jak je navrhnul J.-B. Colbert a jak v jejich ustavování pokračoval Napoleon. Patří mezi ně administrativní a technické instituce, například Cour de comptes, Conseil de l'État, ale také instituce důlních a mostních inženýrů. (Pozn. překl.)

² *Atlas des Franciliens*, díl I: *Territoire et population*, Paris, INSEE, AURIF 2000, s. 42.

zařizenými sestrojenými pouze s ohledem na jejich efektivitu, aniž by se někdy zohlednilo jejich zapojení do prostoru“.³ Jakožto dědictví haussmannismu se tak vysvětluje nadvláda figury inženýra-urbanisty, této estetické a lidské prohry let první rekonstrukce po druhé světové válce (1945–1950) a rekonstrukce druhé (1950–1980), která nastolila vládu „pravoúhlých sítí“, v jejichž „rámci“ mělo vzniknout sociální bydlení. Zde pramení pocit architektonické katastrofy, ve vztahu k níž jsou současná umělecká díla jen slabou útechou.⁴

A přesto, namítneme, není urbánní kultura prázdným pojmem. Co se týče urbanismu a architektury, Francouzi své zvyky změnili a evropská města se stala pro další inspiraci a vzorem. Mnohé evropské státy, v čele s Německem, Nizozemím a Itálií, se pyšní dlouhou tradicí rozvoje měst a péče o kulturní dědictví. Evropské státy jsou ale na omylu, když s vyhlídkou, že se stanou modelem pro celý svět, prosazují urbánní hodnoty, které by měly být natrvalo součástí dějin. To, že mají tyto hodnoty hluboký význam v Evropě a určitý univerzální rozměr, by nemělo bránit konstatování, že rozvoj urbánnosti se dnes odehrává v „posturbánním“ modu. Ustoupit pokušení vytvořit město-muzeum se rovná uzávorkování změn urbánnosti ve světovém měřítku, uzávorkování dlouhodobého vývoje, ať už o něm hovoříme jakkoliv – o „zobecněné urbánnosti“ či o „generickém městě“. Zlí jazykové, ne nutně katastrofisté, se odmítají podvolit představě renesance evropských měst a zvoni na poplach. Spíše než k oslavování významného urbánního kulturního dědictví vybízejí k tomu, abychom si uvědomili proměny urbánnosti v měřítku Francie, Evropy a celé plane-

³ Françoise Choay, „Six thèses en guise de contribution à une réflexion sur les échelles d'aménagement et le destin des villes“, in: *La Maîtrise de la ville*, Paris, Édition de l'École des hautes études en sciences sociales, 1994, s. 226.

⁴ Významné jsou vzhledem k obnově, která panovala v letech těsně po druhé světové válce, názory Eugène Claudia-Petita, ministra rekonstrukce a urbanismu v letech 1948–1953: „Má se Francie z nedostatku odvahy stát jednoduše určitým druhem velkého muzea pro zahraniční turisty? Budeme se stále řídit idejemi, jež se zrodily ve Vichy, a uchovávat naše vesnice v Champagne jako domečky pro panenky, abychom přitáhli turisty, kteří si chtějí odnést výjimečný zážitek...?“ Neexistovala v té době třetí cesta, která by se vyhnula muzeifikaci vesnic i architektonickému funkcionalismu, prosazovanému ministrem? Citováno z *Urbanisme: Le XXe siècle: de la ville à l'urbain, De 1900 à 1999. Chronique urbanistique et architecturale*, č. 309, listopad–prosinec 1999.

ty. Dobře známým příkladem je provokativní architekt Rem Koolhaas, pro něhož jsou města-muzea, evropská města určená turistům, terčem posměchu. V určitém ohledu má pravdu.

Fakta i čísla, tolik obávaná, to nemilosrdně potvrzují. Ačkoliv se udává počet 175 milionových měst, 13 největších aglomerací planety se dnes nachází v Asii, Africe a Jižní Americe. Z 33 megalopolí, s jejichž existencí se počítá v roce 2015, 27 připadne na méně rozvinuté země a Tokio bude jediným bohatým městem na seznamu 10 největších. V tomto kontextu dochází k oslabení a marginalizaci evropského modelu města, pojatého jako aglomerace, která sdružuje a integruje. Navzdory snaze architektů a urbanistů o scelení, ztrácí městský prostor veřejška půdu pod nohama ve prospěch metropolizace působící disperzi, tříštění a nárůst počtu center. V průběhu 20. století se postupně přešlo od města k urbánnosti,⁵ od vymezených jednotek k metropolím. Město sice kontrolovalo toky, nechalo se však chytit do své vlastní sítě (*network*), odsouzeno k tomu, aby se přizpůsobilo, rozčlenilo a více či méně rozšířilo. Zatímco dříve bylo město spojováno s vymezeným prostorem, tedy s kulturou hranic, nyní je připojeno k neomezenému prostoru, který nekontroluje, k prostoru toků a sítí. „Je zřejmé, že sítě mají budoucnost a že otevírají lidské kreativě pole stejně tak bohatá jako nepředvídatelná. Jejich fungování už přetvořilo architektonický výraz a prostorovou organizaci všech našich institucí.“⁶ Kromě toho, budoucnost urbánnosti již nepatří pouze, nebo snad vůbec Evropě, ale neevropským zemím, kde pod tlakem narůstajícího množství lidí rostou obrovská města všech druhů, často zcela beztvarym způsobem. „Beztvaré“ město nastupuje na místo města, které má „tvar“ a které popisuje Julien Gracq. Jak se ukazuje, ocitli jsme se mimo svou dobu, protože zobecněná urbánnost bez hranic nastoupila na

⁵ *De la ville à l'urbain* – takový je titul již citovaného čísla časopisu *Urbanismus*, které klade důraz na postavy jako Cerdà, Sitte, Howard, Sellier, Prost, Le Corbusier, Wright, Mumford, Delouvrier, Koolhaas. Toto číslo začíná dlouhým rozhovorem s Françoise Choayovou, jejíž práce jsou jednou z vůdčích linií této knihy (*Le XXe siècle: de la ville à l'urbain*. Viz též *Urbanisme: Tendances 2030*, leden–únor 2004).

⁶ Françoise Choay, „*Patrimoine urbain et cyberspace*“, *La Pierre de l'angle*, č. 21–22, 1997.

místo urbánní kultury hranic. Nacházíme se tedy mezi dvěma světy.

Výraz „mezi dvěma světy“ lze chápat ve více významech. Za prvé: mezi dvěma urbánními situacemi, mezi světem města (které tvoří „svět“) a světem zobecněné urbánnosti (která už netvoří „svět“, ale přesto se staví na globální úroveň). Dále: mezi evropským světem, stále ještě založeným na urbánních hodnotách, a neevropskými světy, kde už spolu *urbs* a *civitas* nesouvisejí.⁷ V tomto kontextu je jedním z cílů naší knihy popsat současný stav a dospět k sémantickému zpřesnění. Ildefons Cerdà, první teoretik urbanismu, v roce 1867 napsal: „Zasvětím čtenáře do studia zcela novým, netknutým, čistým způsobem. Protože je vše nové, musel jsem hledat nová slova k vyjádření nových idejí, jejichž vysvětlení se nenacházelo v žádném slovníku.“⁸ Aniž bychom se v jakémkoli smyslu snažili zopakovat Cerdovo novátorské dílo (doba se dost změnila), je třeba se vrátit k hledání významu slov. O čem je tedy řeč? Na jakou urbánní situaci se odkazuje? Na urbánní situaci v jejím prvotním významu, chápanou jako zvláštní a vícerozměrnou zkušenost, urbánní zkušenost, kterou velice přesně popisují spisovatelé; nebo na urbánní situaci v druhém významu, urbánní situaci, která koresponduje s dnešní dobou, často nechává zmizet vzpomínku na urbánní civilizaci a působí sémantickou závrať, v níž se mísí pojmy „metropole, megapole, megalopole, město-svět, globální město, metapole...“ A skutečně, „slovo ‚město‘ dnes označuje bez rozdílu historické a fyzické jednotky tak různorodé, jako je předindustriální město, metropole průmyslového věku, konurbace, aglomerace s desítkami milionů obyvatel, nová města a malé obce o více než 2000 obyvatel. Podobným způsobem zneužívá jazyka Le Corbusier v pojmu ‚zářící město‘.“⁹ V odborné literatuře, která vzniká v oboru architektury, urbanismu, geografie, administ-

⁷ Rozlišení mezi *urbs* (urbánní a architektonická forma) a *civitas* (lidské vztahy a politické vazby) vychází z knihy *La Cité antique* Fustela de Coulanges (1864).

⁸ Takto uvádí Cerdà svoji *Teoria general de la urbanizacion* (1867), reed. Madrid 1969; překl.: *La Théorie générale de l'urbanisation* (výběr textů A. Lopez de Aberasturi), Paris, Seuil 1979. Problematice terminologie věnuje prostor David Mangin ve své knize *La Ville franchisée* (Paris, Éditions de la Vilette 2004, s. 25–27).

⁹ Françoise Choay, heslo „Post-urbain“, in: *Dictionnaire de l'urbanisme et de l'aménagement*, Françoise Choay, Pierre Merlin (ed.), Paris, PUF 1996.